

ПОГРОМ, ЯКОГО НЕ БУЛО: ДО ІСТОРІЇ БОЙОВИХ ДІЙ 5-Ї ГВАРДІЙСЬКОЇ ТАНКОВОЇ АРМІЇ В СЕРПНІ 1943 РОКУ

Роман ПОНОМАРЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Пономаренко Роман. *Погром, якого не було: до історії бойових дій 5-ї гвардійської танкової армії в серпні 1943 року*

У статті розглядається один з епізодів боїв під Харковом під час літньої кампанії 1943 року. У історичній літературі існує думка, що радянська 5-а гвардійська танкова армія за три дні боїв 19–21 серпня втратила більше 400 танків. Проте аналіз джерел показує, що ці твердження не відповідають дійсності.

Ключові слова: *Друга Світова війна, Харків, дивізія СС «Дас Райх», 5-а гвардійська танкова армія, танкові бої.*

Пономаренко Роман. *Погром, которого не было: к истории боевых действий 5-й гвардейской танковой армии в августе 1943 года*

В статье рассматривается один из эпизодов боев под Харьковом в ходе летней кампании 1943 года. В исторической литературе бытует мнение, что советская 5-я гвардейская танковая армия за три дня боев 19–21 августа потеряла более 400 танков. Однако анализ источников показывает, что это утверждение не соответствует действительности.

Ключевые слова: *Вторая Мировая война, Харьков, дивизия СС «Дас Райх», 5-я гвардейская танковая армия, танковые бои.*

Roman Ponomarenko. *Pogrom, which was not: the history of hostilities of the 5th Guards Tank Army in August 1943*

In the article we examine one of episodes battles about Kharkov during summer campaign, 1943. Opinion exists in the historical literature, that the soviet 5th Guards tank army for three days battle of August, 19–21 lost more than 400 tanks. However the analysis of sources shows that this statement falls short of to reality.

Keywords: *Second World War, summer campaign of 1943, Kharkov, Division SS Das Reich, 5th Guards tank army, tank battles.*

Досі безліч міфів обвивають історію Другої Світової війни. Зокрема, в західній історичній літературі часто повторюється інформація про «танковий погром», який вчинила радянській 5-й гвардійській танковій армії під Харковом дивізія СС «Дас Райх», 19–21 серпня 1943 року. Багато дослідників у своїх роботах згадують про ці події, як про достовірний факт. Проте, як виявилось, зроблений нами детальний аналіз показує, що загально прийнята версія цих подій абсолютно не відповідає дійсності. Це підкреслює актуальність теми в контексті необхідності повного і об'єктивного дослідження історії Другої Світової війни як взагалі, так і на теренах України.

В ході роботи над статтею автор спирався перш за все на історичні дослідження, збірки документів, мемуари та довідкові видання, за допомогою яких йому вдалось досягнути поставленої мети. Повний список джерел та літератури використаних автором наведено в кінці роботи.

Метою статті є аналіз наведених в основних джерелах даних про бої радянської 5-ї гвардійської танкової армії проти дивізії СС «Дас Райх» під Харковом 19–21 серпня 1943 року.

Отже, до 19 серпня 1943 року війська Воронежського і Степового фронтів впритул наблизилися до Харкова. З північно-західного напрямку на ближні підступи до Харкова вийшла 5-а гвардійська танкова армія під командуванням П. Ротмістрова, що входила до складу Степового фронту. У цей момент і стався, так часто згадуваний у багатьох західних джерелах, «великий танковий погром 5-ої гвардійської танкової

армії 19–21 серпня 1943 року». Класичний опис цього дійства залишив відомий німецький військовий історик П. Карель. Згідно з ним, ранком 19 серпня 5-а гвардійська танкова армія атакувала в напрямі на Харків і навалася на організовану протитанкову оборону. На добре пристріляній місцевості, німці розкололи атакуючи порядки супротивника, після чого розгорнулася справжня бійня.

За її підсумками німці налічили на полі бою 184 підбитих радянських танка, в основному Т-34. 20 серпня радянські війська знову атакували, силою до 200 танків Т-34. За підсумками дня німцями було підбито 150 радянських танків. У ніч на 21 серпня 5-а гвардійська танкова армія знову перейшла в атаку. Жорстокий нічний бій тривав три години, радянським військам так і не вдалось прорватися, а на полі бою залишилося горіти більше 80 Т-34. Підсумовуючи усе вищесказане П. Карелем, отримуємо, що за три дні важких боїв 19–21 серпня німецьким танкам і штурмовим гарматам вдалось знищити 414 радянські танки [5, 235]!

Цікаво, що Є. Раус, командир німецького 11-го армійського корпусу, який обороняв Харків, в своїх мемуарах навів дещо інші дані, як по датах, так і по кількості – 20 серпня знищено 184 танки Т-34, а 21 серпня – 154, в сумі – 338, після чого у Ротмістрова, як по Раусу, ще залишалось «більше 100 танків». Потім, в ніч на 23 серпня німці підбили ще 80 танків, довівши кількість знищеної техніки 20–22 серпня до 418 штук [7, 349–354].

Характерно, що П. Карель так і не вказав, які саме німецькі частини протидіяли

армії Ротмістрова. Замість нього це зробили німецькі історики-ветерани Є. Раус, Х. Штобер та О. Вейдінгер, які заявили, що це була дивізія СС «Дас Райх» [16, 815; 17, 17].

В своїх мемуарах Раус писав: «В останній момент прибули довгоочікувані підкріплення – танкова дивізія СС «Дас Райх», яка мала велику кількість танків. Я негайно спрямував її в загрозовий сектор. 96 танків «Пантера» та 35 «Тигрів», а також 25 самохідних гармат Stug-III ледве встигли зайняти вказані позиції, як 19 серпня розпочалась атака 5-ї гвардійської танкової армії» [7, 349] і так далі. Інші вказані історики просто повторили це твердження Рауса.

Є сенс вказати, що поширена ще в 60–70-і роки, ця версія отримала підтримку і в наш час. Зокрема, Кареля, Рауса та інших підтримав відомий воєнний історик Т. Ріплі [14, 168] та сучасні російські історики В. Абагуров та Р. Португальський, які в своїй праці практично не ставлять під сумнів вищенаведений опис битви 19–21 серпня [1, 532–537].

Однак при серйозному науковому аналізі цей епізод не витримує жодної критики. Для обґрунтування нашого твердження розглянемо його основні складові.

Спочатку зауважимо, що 19 серпня дивізія СС «Дас Райх» знаходилась в районі південніше Богодухова, але ні як не під Харковом. Лише 20 серпня командир дивізії групенфюрер СС В. Крюгер отримав наказ командуючого групою армій «Південь» фельдмаршала фон Манштейна розпочати підготовку до перекидання дивізії на схід, к Харкову, для підтримки 11-го армійського корпусу генерала танкових військ Є. Рауса [4, 183; 13, 319].

Однак висування частин дивізії на нову ділянку розпочалось лише 21 серпня – в 14:00 21 серпня командир панцер-гренадерського полку СС «Дер Фюрер» С. Штадлеру було наказано висуватись разом зі своїм полком в район Коротича (поселок під Харковом). Завданням полку було підтримати армійські частини та атакувати

противника поблизу Коротича, і тим самим запобігти радянському прориву, що міг би відрізати німецькі війська в Харкові з південного-заходу. Від міста дислокації полку до Коротича було 45 кілометрів, так що перед полком стояв важкий марш. До переправ на річці Уди спрямовувались і частини панцер-гренадерського полку СС «Дойчланд». Одночасно зі Штадлером наказ на передислокування отримав і командир танкового полку дивізії оберштурмбаннфюрер СС фон Райтценштайн [15, 119]. Таким чином, з викладеного випливає, по-перше, що 19–20 серпня жодних частин дивізії СС «Дас Райх» в районі Харкова ще не було, а по-друге, серйозних боїв проти радянських танків у вказаний період дивізія також не вела.

Більш того, бронетанковий парк дивізії СС «Дас Райх» просто не мав у наявності стільки танків, як навів в своїх мемуарах Є. Раус. Зокрема, на 19 серпня дивізія СС «Дас Райх» мала в своєму складі 28 танків (з них чотири «Тигри») і 19 штурмових гармат [13, 315]. На 20 серпня штаб дивізії СС «Дас Райх» доповів о наявності 34 танків, п'яти командирських танків, 20 штурмових гармат, 15 протитанкових самохідок. На додачу в дивізії було 21 протитанкова гармата калібру 50-мм [13, 319].

Крім того, перші танки типу «Пантера» вступили в бій під Харковом лише 22 серпня. Це були машини 1-го батальйону танкового полку дивізії СС «Дас Райх» під командуванням штурмбаннфюрера СС Х. Вайсса. В батальйоні була 71 «Пантера» в чотирьох ротах. Кожна з чотирьох лінійних рот мала по 17 танків (по п'ять в кожному взводі і дві в штабі роти), три «Пантери», що лишились (командирські) були при штабі батальйону [10, 137].

Зауважимо, що цей батальйон проходив переоснащення в Німеччині і «Пантери» ним були отримані лише 2 серпня. На завоювання техніки пішло менше двох тижнів – вже 13 серпня 1-й батальйон залізницею почали перекидати на фронт [12, 803]. В

22:00 18 серпня під Харків прибув перший ешелон с частинами батальйону, а 19 серпня його вже внесли в бойовий розклад дивізії. Першими прибули 1-а та 2-а танкові роти и вони ж першими були приведені у бойову готовність і вступили в бій з танковими бригадами 5-ї гвардійської танкової армії, що 22 серпня перейшли у наступ. Всього за перший день участі в боях, двома ротами «Пантер» (34 танка) було підбито 53 радянських танки [19, 113]. В зв'язку з цим, в наказі по дивізії № 30 від 24 серпня 1943 року В. Крюгер оголосив батальйону подяку [18, 198]. Так що, з наведених нами даних видно, що в реальності ні про які 35 «Тигрів» чи 96 «Пантер» у складі дивізії СС «Дас Райх», як пише Раус, мова не йшла.

Тепер звернемось до радянської сторони. Відповідно до радянських звітів, Червона армія на фронті дивізії СС «Дас Райх» не робила якихось серйозних зусиль 19–21 серпня 1943 року, а тим більше таких, в яких би була задіяна така велика кількість бронетехніки, як про це вказують німці. 20 серпня в зв'язку з успіхами 53-й армії командувач Степним фронтом І.С. Конев наказав 5-й гвардійській танковій армії охопити Харків с південного-заходу. Наступаючи в напрямі Коротича, армія Ротмістрова повинна була вийти в район селища Бабаї (сім кілометрів південніше Харкова).

Як згадував Ротмістров, Конев поставив перед ним завдання нанести удар на Коротич – Люботин з метою відрізати шляхи відходу німців з Харкова к Полтаві і не дозволити їм підтягнути резерви з району Богодухова [9, 228]. Таким чином, у другий половині дня 20 серпня армія Ротмістрова приступила до перегрупування та атакувала лише 22 серпня [6, 270, 282, 291, 305], хоча Раус цього «не помітив». Справа в тому, що в своїх мемуарах він відзначив, що «день 22 серпня пройшов відносно спокійно», а радянська танкова атака розпочалась лише в ніч на 23 серпня и коштувала радянським військам 80 танків [7, 352]. Однак в інших німецьких джерелах відсутні згадування о

масштабних нічних танкових боях 22–23 серпня, але вистачає даних про танкові бої 22 серпня, про що ми вже сказали. Таким чином, 5-а гвардійська танкова армія також не вела серйозних бойових дій в період 19–21 серпня.

В свою чергу і армія Ротмістрова не мала такої кількості танків, як слідує з тверджень авторів, що описують її «погром» (більше 400 танків знищено за три дня). За даними Ротмістрова, танків в армії було 200 штук максимум (на це командувач Степним фронтом Конев оптимістично замітив Ротмістрову: «На один твій танк німцям треба виставляти два-три») [9, 228–229]. Зауважимо, що за іншими даними, що як нам здається, є трохи заниженими, в 5-й гвардійській танковій армії було «всього» 111 танків на 22 серпня [11, 45], а кількість «небагато більше 200» зафіксовано 9 серпня [2, 456].

В результаті ми бачимо, що загальноприйнята версія о боях 19–21 серпня 1943 року розсипається вщент після аналізу існуючих джерел. Нема жодних даних про бойові дії зазначених частин та з'єднань саме в цей період, як і не могло бути в їх складі заявленої кількості бронетехніки. Єдине, з чим можна погодитись в усьому цьому епізоді, так це з дійсно жахливими втратами 5-ї гвардійської танкової армії (нехай і не з такими масштабними, як звичайно пишеться, але тим не менше).

Добавимо, що надії радянського командування на 5-ю гвардійську танкову армію не виправдались. Прорив у Коротича и далі, як наказувалось, Ротмістрову не вдался. З 21 по 29 серпня 5-я гвардійська танкова армія просунулась всього на 12 кілометрів, втративши при цьому 129 танків – 114 Т-34 і 15 Т-70 [3, 445]. Результати бойової роботи армії викликали велике незадоволення І. С. Конєва. В своєму наказі від 22 серпня Конєв підкреслював, що танки не використовуються масово, а «плутаються в тилу стрілецьких дивізій і йдуть неправильно», в той час як командири корпусів «злочинно

топчуться на місці» [3, 445]. На 25 серпня в армії Ротмістрова на ходу залишалось лише 50 танків та самохідних гармат.

Не дивно, що з 30 серпня армія використовувалась як зведений корпус (скоріше за все, на базі 5-го гвардійського механізованого корпусу), а з 2 вересня – як зведена бригада [3, 445]. В ході Белгородсько-Харківської наступальної операції армія втратила 60–65 % старших офіцерів, 85% командирів рот и батальйонів, 75% радистів. Лише через два місяці 5-я гвардійська танкова армія відновила боєздатність [2, 265]. Також зауважимо, що всього в Белгородсько-Харківській наступальній операції з 3 по 23 серпня 1943 року втрати радянських військ склали 1864 танки, що дає середньодобові втрати в 89 машин [8, 485].

Жорсткі дії дивізії СС «Дас Райх» західніше Харкова (також як і інших німецьких дивізій) 22-23 серпня не допустили радянського оточення Харкова. Аналізуючи хід бойових дій, іноді навіть складається враження, що будь у німців трохи більше піхоти (хоча б повнокровні панцер-гренадерські батальйони в ударних есесівських дивізіях), то вони б спокійно змогли б відкинути армію Ротмістрова від Харкова. А так, нестача піхоти не дозволяла дивізії СС «Дас Райх» (як і іншим німецьким частинам) діяти активно, а змушувала навпаки – вести бойові дії обережно, повільно. Тим не менш, хоча Харків і був узятий військами Степного фронту 23 серпня, усі зусилля 53-й і 5-й гвардійської танкової армії виявились марно витраченими – перерізати

шляхи евакуації з Харкова не вдалося і війська 11-го армійського корпусу вислизнули з міста. Це був безсумнівний тактичний успіх німецьких військ.

Таким чином, як ми побачили, популярні розповіді про бої 19–21 серпня є чим завгодно, окрім правди. Але, звідки ж пішла вся ця історія? На наш погляд, в цьому випадку відбулась плутанина, яка дуже часто буває на війні, і німці в своїх звітах та спогадах звели в три дні більше ніж тижневий бойові дії в районі західніше Харкова. Важливо зауважити, що редактор мемуарів Рауса, відомий військовий історик С. Ньютон, відмітив: «Іноді він (Раус – Р. П.) припускає помилки в хронології, в своїх розповідях може плутати схожі події» [7, 31]. Ньютон також звернув увагу, що дуже часто у працюючих над спогадами про свій військовий досвід німецьких генералів не було офіційних документів та мап, їм приходилось працювати по пам'яті, при цьому вони допускають помилки в часі, датах, назвах населених пунктів і в номерах з'єднань. Скоріше за все, що з Раусом відбулось те ж саме, а П. Карель користувався його записами; всі ж інші історики просто взяли цю інформацію з книг Кареля та Рауса, без її перевірки.

Тепер, думаємо, в цьому питанні можна поставити крапку. Надалі історикам слід критичніше підходити до «канонічних» версій тих або інших подій, оскільки, як ми показали, дуже часто «сталі факти» є не більше ніж черговими міфами.

ДЖЕРЕЛА

1. Абатуров В., Португальский Р. Харьков – проклятое место Красной армии / Абатуров В., Португальский Р. – М.: Яуза, Эксмо, 2008. – 544 с.
2. Гланц Д., Хауз Д. Курская битва. Решающий поворотный пункт Второй Мировой войны / Гланц Д., Хауз Д. – М.: Аст, Астрель, 2007. – 509 с.
3. Горбач В. Над огненной Дугой / Горбач В. – М.: Яуза, Эксмо, 2007. – 512 с.
4. Земке Э. От Сталинграда до Берлина / Земке Э. – М.: Центрполиграф, 2009. – 604 с.

5. Карель П. Восточный фронт. Выжженная земля, 1943-1944 / Карель П. – М.: Изографус-Эксмо, 2003. – 430 с.
6. Курская битва. Хроника, факты, люди: в 2 книгах. Кн.2. – М.: «Олма-Пресс», 2003. – 383 с.
7. Раус С. Танковые сражения на Восточном фронте / Раус С. – М.: Аст, 2006. – 523 с.
8. Россия и СССР в войнах и конфликтах XX века. – М.: «Олма-Пресс», 2001. – 608 с.
9. Ротмистров П.А. Стальная гвардия / Ротмистров П.А. – М.: Воениздат, 1984. – 272 с.
10. Jentz T. Panzertruppen 2. The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's tank Force. 1943-1945 / Jentz T. – Atglen: Schiffer Military History, 1996. – 300 p.
11. Margry K. Kharkov / Margry K. // After the Battle, № 112. – P.2-45.
12. Nevenkin K. Fire Brigades. The Panzer Divisions 1943-1945 / Nevenkin K. – J.J. Fedorowicz Publishing, 2008. – 940 p.
13. Nipe G. Decision in the Ukraine. Summer 1943. II SS and III Panzerkorps / Nipe G. – J.J. Fedorowicz Publishing, 1996. – 390 p.
14. Ripley T. Hitler's praetorians. The history of the Waffen SS 1923-1945 / Ripley T. – London: Spellmount, 2004. – 352 p.
15. Schneider W. Tigers in Combat II / Schneider W. – Stackpole books, 2005. – 354 p.
16. Stober H. Die Flugabwehrverbände der Waffen-SS / Stober H. – Verlag K.W. Schutz Kg, 1984. – 608 s.
16. Weidinger O. Division Das Reich 1943–1945. Band V / Weidinger O. – Osnabruck: Munin Verlag GMBH, 1982. – 621 s.
17. Weidinger O. Comrades to the End. The 4th SS Panzer-Grenadier Regiment «Der Führer» 1938–1945. The history of a German-Austrian fighting unit / Weidinger O. – Atglen: Schiffer Military History, 1998. – 464 p.
18. Yerger M. Knights of Steel. The Structure, Development and Personalities of the 2.SS-Panzer-Division / Yerger M. – Published by M. Horetsky, 1989. – 262 p.